

UDK:81/2

Inoyat ESHPULATOV,

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti katta ilmiy xodimi, PhD

DSc, professor I.Siddiqov taqrizi asosida

FAXRIDDIN ROZIY QARASHLARIDA INSON TABIATI MASALASI

Annotatsiya

Faxriddin Roziyning falsafiy dunyoqarashi keng qamrovli va mantiqiy, teologik, falsafiy, ahloqiy asarlarni o'z ichiga oladi. Uning asarlari ijtimoiy hayotning turli jabhalariga doir dolzarb muammolarga qaratilganligi bois nafaqat Osiyo balki Yevropa olimlarining ham tadqiqot ob'ektiga aylangan. Allomaning gumanistik g'oyalari yangicha yondashuvga qaramay qadimgi yunon falsafasining, xususan, Pifagor, Parmenid, Suqrot, Aflotun, Aristotel, Sharq falsafiy tafakkurining chuqur va aniq ta'siri: Forobiy, Ibn Sino, Ibn Miskavayx va tasavvuf ta'limotlarni kuzatish mumkin. Tadqiqot ob'ektidan kelib chikkan holda ushbu maqolamizda yukoridagi mualliflar asarlari asosida Faxriddin Roziyning inson tabiatiga oid qarashlari keng va atroflicha tahlil qilishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: Antropologiya, Aflotun, Aristotel, Ibn Sino, inson, tana, ruh, nafs, baxt, inson kamoloti.

ФАХРИДДИН РАЗИ О ВОПРОСАХ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ПРИРОДЫ

Аннотация

Философское мировоззрение Фахриддина Рази является всеобъемлющим и включает логические, теологические, философские и этические труды. Его произведения, посвященные актуальным проблемам различных сфер общественной жизни, стали объектом исследований не только азиатских, но и европейских ученых. Несмотря на новаторский подход, в гуманистических идеях мыслителя можно проследить глубокое и явное влияние древнегреческой философии, в частности Пифагора, Парменида, Сократа, Платона, Аристотеля, а также восточной философской мысли: аль-Фараби, Ибн Сины, Ибн Мискавайха и суфийских учений. Исходя из объекта исследования, в данной статье предпринята попытка всестороннего анализа взглядов Фахриддина Рази на человеческую природу на основе трудов вышеуказанных авторов.

Ключевые слова: Антропология, Платон, Аристотель, Ибн Сина, человек, тело, дух, душа, счастье, совершенство человек.

FAKHR AL-DIN AL-RAZI'S VIEWS ON HUMAN NATURE

Annotation

Fakhr al-Din al-Razi's philosophical worldview is comprehensive, encompassing logical, theological, philosophical, and ethical works. His writings, which address pressing issues in various spheres of social life, have become the subject of research for scholars not only in Asia but also in Europe. Despite his innovative approach, his humanistic ideas reveal the deep and clear influence of ancient Greek philosophy – particularly that of Pythagoras, Parmenides, Socrates, Plato, and Aristotle—as well as Eastern philosophical thought, including al-Farabi, Avicenna (Ibn Sina), Ibn Miskawayh, and Sufi teachings. Based on the research object, this article attempts to provide a broad and detailed analysis of Fakhr al-Din al-Razi's views on human nature using the works of the aforementioned authors.

Key words: Anthropology, Plato, Aristotle, Avicenna, human, body, spirit, soul, happiness, human perfection.

Kirish. Jahon xalqlarining ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda Sharq falsafiy donishmandlik an'analari alohida ahamiyat kasb etadi. Sharq mutafakkirlarining gumanistik mohiyatga ega merosi bugungi madaniy jarayonlarni uyg'unlashtirish, umuminsoniy qadriyatlarni asrab qolish uchun nazariy ahamiyatga ega bo'lib, barcha xalqlarning ma'naviy-axloqiy, diniy-irfoniy, ilmiy jihatdan rivojlanishida imkoniyat yaratadi. Shu jihatdan olganda, globallashuv jarayoni xos bo'lgan axloqiy buzilishlar kuchayib borayotgan bir davrda aholi, ayniqsa yoshlarni "ma'naviy qashshoqlik" va "axloqiy tanazzul" kabi illatlardan himoya qilishda Faxriddin Roziy ilmiy merosidan samarali foydalanish o'ziga xos g'oyaviy, ma'naviy-ma'rifiy, falsafiy-tarixiy ahamiyat kasb etadi.

Usullar. Maqolani tayyorlashda tarixiylik va mantiqiylik, analiz va sintez, qiyosiy tahlil, tizimli va funksional yondashuv, dialektik va sinergetik tahlil, germenevtika kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan.

Munozara. Faxriddin Roziyning antropologik fikrlaridagi inson tabiatining eng muhim xususiyati gedonizm nazariyasidir, chunki bu mavzu inson tabiati tushunchasining tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu munosabat bilan shuni ta'kidlash mumkinki, insonning mohiyati va tabiati bilan bog'liq masalalar doirasi keng bo'lib, uni to'liq tushuntirish mumkin emas, chunki lazzatlanishlar: hissiy, ekstrasektor, moddiy-ma'naviy va boshqalar bo'lishi mumkin.

Gedonizm yoki zavqlanish inson ruhi bilan bog'liq bo'lgan masala bo'lib, uni inson ruhi tashqi va ichki omillar ta'sirida yaratadi va ta'minlaydi. Bu xususiyatga asoslanib, zavqni uch qismga: aqliy, jismoniy va maxsus qismga bo'lish va ularning munosabatlari, farqlari va inson baxti jarayonidagi rolini tekshirish va aniqlash mumkin. Bu qismlarning har biri yuzasidan turli diniy-falsafiy maktablar vakillari o'z fikrlarini bildirganlar. Chunonchi, Aflotun ta'kidlaganidek, inson baxti aqliy ma'rifatga intilish va shu bilan birga, moddiy zavq-shavqlardan bahramand bo'lishdir, agar bu lazzatlar ma'naviy lazzatlar bilan bulg'anmasa va ularni halokatga olib bormasa.

Zero, aqliy ma'rifatga ega bo'lish jismoniy zavqdan tashqari, ezigulik va baxt-saodatga ega bo'lishga yordam beradi.

Ayni paytda Arastu, Ibn Sino va boshqalar ham zavq-shavqni tahlil qilishda o'rta va mo'tadil bo'lish qobiliyatini zarur deb biladilar. Masalan, Aristotelning fikricha, "zavq berilgan narsani tasdiqlovchi idrok etishdir va u oddiy idrok emas, chunki u tasavvur doirasida bo'lgan tuyg'udir". Ibn Sinoning fikricha, "zavq idrok etish va unga erishishdan iboratdir". Bu g'oyalar zavqning idrok qiluvchi tomonidan tugallanadigan narsa ekanligini, ya'ni rohatlanadigan narsani to'liq anglash uchun idrokning kuchi idrokdan ham kattaroq bo'lishi kerakligini ko'rsatadi. Ayni paytda Ibn Sino idrok kuchini aniqlaganda ularni uch qismga ajratadi: hissiy, ichki va aqliy.

Faxriddin Roziy ham uni uch qismga: aqliy, jismoniy va xususiyga bo'lib, inson baxtiga erishish uchun ular orasidagi munosabat va farqni tilga olgan. Mutafakkir o'z asarlarida zavq masalasini turlicha talqin qilgan, goh hissiy, goh aqliy zavqlarni ularning xususiyatlariga ko'ra himoya qilgan. U lazzatlanishga ta'rif berishning iloji yo'q deb hisoblansa-da, "Mabohisul-mashriqiyya" va "An-Nafs var-ruh"da Forobiy va Ibn Sino ta'sirida bo'lib, uni "yumshoq idrok" deb ta'riflaydi, chunki "idrok" lazzatlanish sharti bo'lib, uning amalga oshishi uchun vojibdir.

Faxriddin Roziyning qarashlarini ikki xil talqin qilish mumkin, birinchidan, u qalb mohiyatining ta'rifini illyuziya, ikkinchidan, u zavqni idrok etuvchi deb hisoblamaydi va idrokni lazzatlanish sharti deb biladi. Boshqa tomondan, u hissiy lazzatlarni inkor etadi va hissiy zavq deb ataladigan narsa og'riq yoki holatning o'zgarishi va hissiy ishlar bilan shug'ullanish tabiatan og'riqni yengillashtirishga qaratilgan deb hisoblaydi. Binobarin, bu turdagi lazzatlar insonning baxtu saodati, kamoloti jarayonida rol o'ynamaydi, aksincha, insonning iztirob va noqulayliklariga sabab bo'ladi.

Faxriddin Roziy nafaqat shahvoniy lazzatlarni birinchi o'ringa qo'ymaydi, balki ularni tanqid qiladi. U mavjud bo'lmagan va hissiy bo'lgan shahvoniy lazzatlarning azoblanishi haqida, u hissiy lazzatlar og'riqni yengillashtiradigan vosita ekanligini va aslida zavq emasligini aytadi. Inson ularning noxush oqibatlaridan xabardor bo'lishi mumkin, lekin ulardan qutulish imkoniyati bo'lmasa-da, bunday lazzatlar insonning hayotdagi baxtini mutlaqo ta'minlay olmaydi. Mutafakkir inson ba'zan ba'zi kasalliklarini bartaraf eta olmasligini, shu bilan birga uning oldini olish, rohatlanish imkoniyati bo'lgan holda azobi og'irlashmasligini ham eslatib o'tadi. Masalan, "Ochlik dardlariga vositachi bo'lgan taom lazzati yoki jinsiy va shahvoniy ehtiyojlarni qondirishga sabab bo'lgan yaqinlik lazzati yoki ko'plab kasalliklarga sabab bo'lgan go'zal va zaharli kiyimlarni ko'rsatish lazzati".

Faxriddin Roziy shahvoniy lazzatlar nafslaridan azob chekish yo'lida har qanday lazzat insonning xohish-istaklariga bog'liq va u kishining zavq-shavqlaridan azob chekishiga sabab bo'ladi, deb hisoblaydi. Uning fikricha, biror narsaga bo'lgan ehtiyoj qancha ko'p bo'lsa, uni olish istagi shunchalik kuchayadi, lekin biror narsaga ehtiyoj qancha kam bo'lsa, shunchalik kamroq zavq olinadi. Uning fikricha, "itga oltin kosa bersang, u unga e'tibor bermaydi, balki suyak olishdan ko'proq zavq oladi, lekin itdan farqli o'laroq, odam suyakka ega bo'lish uchun emas, balki oltin olish uchun kurashadi". Mutafakkir nazarida sezgi va jismoniy lazzatlar zaharli mevalarga o'xshab, zohiran yeyishi rohat bo'lsa-da, botinda odamning qotilidir. Ruhni shahvoniy va aqliy lazzatlarga ajratish jarayonida shahvoniy lazzatlar istaklarni qondirish yoki holatni o'zgartirishdan iborat bo'lib, uning fikricha: "Nafsga e'tibor berish, o'z mohiyatiga ko'ra, og'riqni yo'qotishdan maqsaddir". Ana shunday lazzatlar negizida aqliy lazzatlar,

ya'ni aqliy quvvatning asosi vujudga keladi, chunki o'z-o'zini va olamni bilish, anglash aql orqali mumkin bo'ladi.

Faxriddin Roziy aqliy lazzatlarga kelsak, bunday lazzatlarning haqiqiy haqiqati bo'lib, inson kamoloti va baxtiga sabab bo'ladi, chunki inson olamni bilish, dunyo predmetlari haqida bahs-munozara va xulosalar chiqarish orqali inson bo'lishga qaror qiladi, deb hisoblaydi. Boshqa tomondan, insonning lazzatlanish istagining bunday turi ba'zan uni bezovtalikka ham duchor qiladi, chunki aqliy lazzatlarga bo'lgan ishtiyoq, xuddi jismoniy lazzatlar kabi, ularni yo'qotish va bilmaslik bilan bir xil. U jismonan rohatlanishni azob-uqubat manbai, aqliy zavqni esa inson baxti va farovonligi omili deb bilgan. Uning fikricha, ba'zida odamlar bir-birining muvaffaqiyatini ko'rib, o'zlarini noqulay his qiladigan va xafa bo'ladigan holatlar bo'ladi.

Faxriddin Roziy lazzatlar asosida odamlarni uch toifaga ajratadi:

1) boylar - podshohlarga o'xshab, doimo yaxshi ovqat iste'mol qiladilar, lekin bu harakatning takrorlanishi va odat bo'lib qolganligi sababli ular uning lazzatidan bahramand bo'lmaydilar;

2) o'rta sinf - ko'pincha kambag'allarga o'xshab ketadigan, lekin vaqti-vaqti bilan mazali va yaxshiroq ovqat iste'mol qila oladiganlar;

3) Kambag'al - har doim kambag'al va nomaqbul ovqat iste'mol qiladigan.

Mutafakkir o'zining "Mabohis-ul-mashriqiyya" asarida ta'kidlaganidek: "Jismoniy lazzatlar g'ayritabiiy holatdan tabiiy holatga o'tishning bir turidir, zavq olishning sharti holatning o'zgarishi emas, balki har doim og'riq keltiradigan jismoniy narsalardagi holatning o'zgarishidir... jismoniy zavq deb ataladigan narsa bu holning o'zgarishi emas, balki fikrning o'zgarishi, deb o'ylash mumkin". Turlarga bo'lingan jismoniy lazzatlar haqida Faxriddin Roziy ularni baholash boshqa turlarning paydo bo'lishiga sabab, deb hisoblaydi. Binobarin, inson hech qachon jismoniy va o'ziga xos zavq-shavqlarga erishib, baxt va osoyishtalikka erisha olmaydi, biz buni insoniy hirsda kuzatishimiz mumkin. Chunonchi, shahvat, nafs, maxsus lazzatlar kabi hissiy lazzatlarning ortishi bilan kuchli hirs uni bosib oladi va boshqa orzu-havaslarga erishishga yo'naltiradi.

Faxriddin Roziyning fikricha, lazzatni amalga oshirishdagi ta'sirchanlik ularning ma'nosini idrok etishdan vujudga keladi, xuddi nafsiy zavq, his-tuyg'u, aqliy zavq kabi, unga bog'liq bo'lgan lazzatlarni idrok etishdir. Ammo shuni aytish kerakki, lazzatlanish sharti harakat va ta'sirchanlik emas, go'yo har bir mavjudot, jumladan, inson ham hayvonlardan ko'proq lazzat oladi. Jismoniy lazzatlar jismlarning o'ziga xos holati tomonidan ishlab chiqariladi va ular har daqiqada o'zgarish va buzilish holatidadir. Mutafakkir fikricha, biror narsaga ega bo'lishni yaxshi ko'rgan va undan zavqlangan odam uni yo'qotganda ham katta noqulaylikni boshdan kechiradi.

Mutafakkir fikricha, insonning biror-bir harakatni amalga oshirishda baxt-saodatning kamol topishi, xoh aqliy, xoh idrok, ilohiy masalalarga bog'liq bo'lsa-da, uning nafs yoki jismoniy lazzatlar bilan mashg'ul bo'lishi aqliy kuchining zaifligi bilan bog'liq bo'lib, bu uning munosabatida hayvoniy kuchning g'alabasini ifodalaydi. Demak, shahvoniy lazzat yaxshi emas va insonning kamoloti va baxtiga erishishning asosiy omili hisoblanmaydi. Holbuki, nazariy va amaliy hikmatlarni egallash orqali shahvoniylik va zavq-shavq masalalarida me'yorni saqlash inson baxti va kamolotining asosiy sababi sanaladi.

Baxt masalasi ham Faxriddin Roziy antropologik ta'limotining ajralmas qismi bo'lib, inson mohiyati va tabiatining ifodasi sifatida qaraladi. Uning so'zlariga ko'ra, baxt va zavq o'rtasida unchalik katta farq yo'q, lekin ularda

insonning kirishi va muvaffaqiyati tufayli u o'z baxtini topa oladi. U baxtni zavq bilan sinonim deb hisoblab, uning o'rmini "baxt" tushunchasi bilan, ba'zan esa "zavq" tushunchasi bilan almashtirsa-da, baribir u rohatni zavqning o'zi deb biladi. Roziy ta'kidlaganidek: "Dunyo saodati ilohiy qudratning bandalarining tarbiyasi soyasida kamol topishi, saodati esa haqiqatda ruhning oxirat mukofoti sanaladigan qudratdir, ilohiy qudratning nazariy qudratining kamoloti esa borliq olamining ma'rifatiga erishganligi va Himmat dunyosi ma'rifatiga erishishdir".

Hayot jarayonida insonning baxt-saodatini ta'minlovchi asosiy yo'llardan biri insonning jismoniy kamolotini va inson dunyoqarashini bosqichma-bosqich shakllantirish bo'lib, u haqiqatni xatodan va insonning nafsining yaxshi-yomonini belgilab beradi. Boshqa tomondan, insonning amaliy va nazariy tafakkurida mo'tadillik chegaralarini kuzatish uning ikki holatda: ilm va amalda kamolotiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, mutafakkir shaxs shakllanishining sababi sifatida yana ikkita omilni ham ko'rib chiqdi: individual va ijtimoiy. Individual omilda inson o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erisha oladi, kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etishga harakat qiladi. Biroq ijtimoiy omilda jamiyat bilan munosabatda bo'lib, kamchiliklarini bartaraf etishda jamiyat a'zolari tomonidan tuzatilib, kamol topadi. Mutafakkir bu shaxslarni uch guruhga ajratadi:

- 1) axloqiy fazilatlariga ega bo'lganlar;
- 2) axloqiy fazilat va yomonliklarga ega bo'lmaganlar;
- 3) axloqiy past bo'lganlar.

Faxriddin Roziy rohatlanishni o'ziga xos botiniy holat deb bilgan bo'lsa, Ibn Sino bu botiniy holatni o'zlik va botiniylik holati deb hisoblagan. Ibn Sino zavqni yumshoq idrok deb ta'riflab, uni ham ichki holat, ham bir-biriga o'xshash yumshoq idrok deb hisoblagan.

Shu bois Nosiriddin Tusiy Faxriddin Roziy va Ibn Sino o'rtasidagi bu bahsni so'zma-so'z deb hisoblab, "...har biridan kelib chiqadigan botiniy holat yoki lazzat turi bir-biridan farq qiladi, lekin bir holatda insonning barcha harakatlarida yoqimli va ma'qul bo'ladi, ularda mavjud bo'lgan idrok ezigulikka asoslanadi". Boshqa o'rinlarda mutafakkir "Sharh-ul-ishorot" va "Uyun-ul-hikma"da lazzatning mohiyati tushunchasini illyuziya va ta'rifga muhtoj deb hisoblaydi va zavqni biz nafsimiz bilan idrok qiladigan va qalbimizda ongli ravishda biladigan narsa sifatida baholaydi.

Faxriddin Roziy zavqni jismoniy va ma'naviy, yoki hissiy va aqliy deb ajratib, hissiy zavqni ruh, unga aloqador narsalarni esa o'zgaruvchan, deb hisoblagan. Jumladan, "An-Nafs var-ruh" risolasida "Nafsga e'tibor berish, tabiatan a'zolari yengillashtirish uchundir" yoki "Al-mabohis-ul-mashriqiyya" asarida: "Jismoniy lazzatlanish bir xil bo'lib, g'ayritabiyy holatdan tabiiy holatga o'tishdir, balki tabiiy holatdagi o'zgarishdir. jismoniy masalalarda holat, aslida, jismoniy zavq deyilgan narsa zavq emas, balki holatning o'zgarishidir".

Faxriddin Roziyning bu gaplarining mazmuni mutafakkirning sezgi masalalarini tana uchun zarur deb hisoblaganligi va ba'zan lazzat tushunchasidan foydalanilganligidan dalolat beradi. U nafaqat zavqning mavjudligiga ishonmaydi, balki uning ifodasini ham tanqid qiladi. Chunonchi, uning fikricha, bunday rohatga berilish

inson manfaatlarining ifodasidir, chunki inson aqli yordamida olamni munavvar qiladi (biladi, taniydi) va o'zini taniydi, lekin bunday zavq bilan mashg'ul bo'lganida aqliy quvvati sobit bo'lib qoladi va ma'rifatdan yopiq qoladi, insoniy mohiyati esa undan uzoqlashadi. Bu masala xususida "An-nafs var-r-ruh" risolasida shunday yozadi: "Inson holining mohiyati Allohni bilish va Uning toatini qabul qilish bilan mashg'ul bo'lishdir, hissiy ishlar bilan mashg'ul bo'lish esa Allohga ibodat va zikr qilishga to'siqdir...".

Aqliy lazzatlar haqida Faxriddin Roziy fikriy zavq ilm, ma'rifat va ilohiy qudratdadir, bu esa hissiz qo'lning olov yonishini idrok etmasligiga o'xshaydi, ya'ni olovning sezilmasligi uning yo'qligini anglatmaydi, aksincha, qo'lning hissizlik natijasidir. Ko'rib turganimizdek, bu yerda Faxriddin Roziyning Ibn Sino bilan kelishuvi yaqqol kuzatiladi. Aytish joizki, Faxriddin Roziyning shahvoniy lazzatlarga oid nazariyalari biroz zaifroq, aqliy lazzatlarga nisbatan esa kuchli va ishonchlidir. Ibn Sino fikricha, aqliy zavq nafaqat zavqlanish turi, balki zavqlanishning eng oliy darajasidir. Shuning uchun ham Ibn Sino nazariy va amaliy aql uchun yuksak maqom va o'rin belgilagan.

Faxriddin Roziyning inson tabiati haqidagi fikr va munozaralaridan shunday xulosa qilish mumkinki, u lazzat haqida inson tabiatining axloq va estetikasi nuqtai nazaridan gapirib, insonning aql va ilm va qobiliyatli mavjudot sifatidagi mavqei va o'rmini ko'rsatishga harakat qiladi. Mutafakkirning bu munozaralari axloq va estetika, falsafa va antropologiya nazariyalaridan uzoq emas, balki u insonning antropobiosotsiogen mavjudot sifatidagi o'zining yuksak mavqei va o'rmini anglab yetishga harakat qilsa kerak.

Umuman, aytish mumkinki, Faxriddin Roziyning shahvoniy zavqga qarashi salbiy, aqliy zavqga nisbatan esa ijobiy. Binobarin, mutafakkir aqliy zavqning mavjudligi, uning isboti, nazariy aqlning mukammalligi va boshqa lazzat turlaridan ustunligida Ibn Sino bilan hamfikrdir. Mutafakkir aqliy zavqni nafaqat zavqlanishning bir turi, balki boshqa lazzat turlari orasida eng katta zavqlanish shakli deb hisoblagan.

Xulosa. inson tabiati va mohiyati Faxriddin Roziy antropologiyasining markaziy mavzusi bo'lib, mutafakkir insonni falsafiy nuqtai nazardan antropobiosotsiogen mavjudot sifatida qarashga harakat qilgan. U ham boshqa faylasuflar singari insonning mohiyati va tabiatini shahvoniy, g'ayritabiyy, moddiy-ma'naviy va hokazo ehtiyojlarga bog'liq deb hisoblaydi va uni zavqlanish turlari: aqliy, jismoniy, xususan, inson saodati va ma'naviy kamolotiga yetishish doirasida ko'radi. Bu turdagi lazzat taqsimotida u aqliy zavqni boshqa lazzat turlaridan afzal deb hisoblab, unga ko'proq e'tibor beradi. Nafs va jismoniy lazzatlar zaharli mevalarga o'xshaydiki, ular tashqi tomondan yeyish yoqimli, lekin ichi o'limga olib keladigan zahardir. Binobarin, aqliy lazzatlar haqiqiy lazzat bo'lib, inson kamoloti va baxtiga sababchi bo'ladi. Inson saodati va kamoloti esa o'rtacha yoki oddiy odamning ularning lazzat va zavqlari haqida hech qanday ma'lumotga ega bo'lmaydigan darajalarga ega va bu faqat komil insonlarga xosdir. O'z ichidagi narsalarni anglash, bilish, ularning sir-asrorlarini ochish insonni bu barcha bosqich va qiyinchiliklarni yengib o'tib, komil inson darajasiga yetishiga sabab bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Арасту. Ахлоқи Никомах // Тарчумаи Муҳаммадхусайни Латифӣ. –Техрон: Шари нав, 1378. – 400 б.
2. Имом, Фахриддини Розӣ. Мабоҳису-л-машриқия / Розӣ И.Ф. –Бейрут: Дору-л-эхё. 1411, Ҷ.2. – 428 б.
3. Муҳаммадсолех, аз-Заркон. Фахриддини Розӣ / аз-Заркон М.- Бейрут: Дору-л-эхё, 1969. – 600 б.
4. Муҳаммад, бини Умар Фахриддини Розӣ. Ал-Матолибу-л-олия мин илму-л-илоҳия / Розӣ М.б. У.Ф. – Бейрут: Дору-л-китобу-л-арабия, 1990.-С. 104-105.

5. Фахриддини, Розй. Шарху-л-уюну-л-ҳикмат / Розй Ф. // Муқаддима ва таҳқиқи Муҳаммад Ҳичозии Аҳмадали Сақо.-Техрон.: Муассисаи Содиқ, 1373. Ҷ.3. – 320 б.
6. Имом, Фахриддини Розй. Тафсири кабир / Розй И.Ф.–Қоҳира.: ал-Матба ал-баҳияту-л- мисрия, 1408. Ҷ.8. – 280 б.
7. Фахриддини, Розй. Ан-Нафс ва-р-руҳ / Розй Ф // Таҳқиқи Муҳаммад Сағири Мўсо.–Техрон: Бино. 1404. – 426 б.
8. Имом, Фахриддин Муҳаммад бини Умар ал-Розй. Ан-Нафс ва-л-руҳ // Таҳқиқи Муҳаммад Ҳусайни Маъсум й / Розй И.Ф.- Техрон, 1388. - С. 104.
9. Фахриддини, Розй. Ал-Мабоҳису-л-машриқия фи илми-л-илоҳиёт ва-т-табиӣёт / Розй Ф. - Қум: Бедор, 1411. Ҷ-2. - С. 428.
10. Хочаи, Тусй. Шарху-л-ишорот ва-т-танбеҳот / Тусй Х. –Қум: Ал-Балоға, 1383. Ҷ.3. – 456 б.